

O rasizme na Slovensku po slovensky? Odpoveď Tomášovi Profantovi

Reakce na článek Tomáše Profanta (2020): Rasizmus v rozvoji a v rozvojovej spolupráci. Mezinárodní vztahy / Czech Journal of International Relations, Vol. 55, No. 1, s. 21–40, <doi:10.32422/mv.1611>.

MIŠA KRENČEYOVÁ

Department of Development Studies, University of Vienna, Austria

E-mail: michaela.krenceyova@univie.ac.at

Speaking of Racism in Slovakia, in Slovak? A Response to Tomáš Profant

DOI: <<https://doi.org/10.32422/mv/cjir.1713>>.

„Rasizmus je podľa môjho názoru sčasti popieranie skutočnosti, že sme tým, čím sme kvôli vnútorným vzájomným závislostiam od Iných. Je to odmietnutie strašnej hrozby, že Iný, taký čierny, ako je, môže byť našou súčasťou. Rasizmus so svojím systémom binárnych protikladov je pokusom toho Iného zafixovať, udržať ho na svojom mieste, je to obranný systém proti návratu Iného.“

Stuart Hall (1989: 920, preklad z originálov tu a nasledovne M. K.)

Vo verejnej mienke na Slovensku dominuje predstava, že rasizmus zodpovedá aktívnej diskriminácii, nenávisti alebo násiliu voči minoritám alebo minorizovaným skupinám. Podľa nedávno publikovaného prieskumu výskumného projektu *PolRom* si „menej ako polovica [nerómskych] respondentov myslí, že Rómovia sú diskriminovaní“ (Poslon et al.: 1), kým 80 % „respondentov v reprezentatívnom prieskume súhlasilo s tvrdeniami, že Rómovia na Slovensku majú nezaslúžené výhody a využívajú sociálny systém“ (tamtiež: 3). Je symptomatické, že citovaný výskum pritom definuje anticiganizmus ako „stereotypný postoj“ (tamtiež: 5) a nie ako súčasť spoločenskej štruktúry, ktorá systematicky znevýhodňuje a vylučuje skupinu ľudí na základe pozície jej priradenej (Bonilla-Silva 1997).

Tomáš Profant naopak vo svojom článku (Profant 2020) zohľadňuje rôzne úrovne alebo dimenzie rasizmu a pokúša sa ich prepojiť, čo zodpovedá súčasnému stavu výskumu (Back – Solomos 2009). Autor predkladá typológiu rasizmu v rozvoji, v rámci ktorej rozlišuje tri formy rasizmu – diskurzívnu, štrukturálnu a každodennú – čím chce prispieť k „štruktúrovanost[i] [sic] (nielen) vedeckého diskurzu na danú tému“ (s. 22). Pritom zakotvuje svoju argumentáciu v medzinárodnej vedeckej literatúre tak o rasizme, ako aj o rozvoji. Svoj vlastný empirický výskum však využíva skôr na ilustráciu a ako potvrdenie toho, že aj aktéri tzv. nových donorov produkujú podobne rozporuplné interpretácie

vlastnej roly a reprezentácie Iných ako v „západných“ kontextoch (Power 2006; Darnell 2007; Rideout 2011; Loftsdóttir 2014).

Hoci nesúhlasím so všetkými detailmi Profantovej argumentácie, nemyslím, že jeho konceptualizácia rasizmu vedie k strate podstaty pojmu, ale naopak, prináša dôležité rozlíšenie rôznych dimenzií tohto fenoménu, ktoré je však treba hlbšie teoreticky spracovať. Jeho článok by som preto chcela rozšíriť o niekoľko úvah a dopĺňujúcich konceptov. Sústrediť sa chcem pritom na dva aspekty, a to na terminológiu potrebnú na prehĺbenie akademickkej debaty o rasizme v slovenskom a českom prostredí a na autorovu interpretáciu výrokov rozvojových pracovníkov a pracovníčok, resp. prepojenie ním vykreslených foriem rasizmu vzhľadom na subjekty v rámci štruktúr. Súčasťou príspevku je aj prehľad relevantnej literatúry na prehĺbenie témy z teoretického hľadiska a v rámci slovenského kontextu.

NA ČO SÚ DOBRÉ ÚVODZOVKY? PROBLEMATIKA PRIMERANEJ TERMINOLÓGIE

Podľa Tomáša Profanta sa súčasná slovensko-česká výskumná literatúra o rasizme z veľkej časti obmedzuje na analýzu „*rasových a kultúrnych stereotypov, sociálneho vylúčenia alebo časti stranického spektra*“ (s. 22). Jeho článok je preto aj dôležitým krokom zamieraným na rozširovanie akademických debát o rasizme v českom a slovenskom kontexte, za ktorého nutnú súčasť považujem aj vytvorenie primeranej terminológie, resp. adekvátne zaobchádzanie s termínmi. Autor sám vo veľkej miere prijíma a prekladá terminológiu z anglofónnych zdrojov, pričom sa ale ďalej explicitne nevenuje príslušnej problematike. Profantov príspevok a kritiku jeho využitia, resp. prekladu niektorých termínov vidím preto ako príležitosť na diskusiu o terminológii o rasizme v českom a slovenskom jazyku.

V kapitole vyhraňujúcej jeho chápanie rasizmu („*Čo je to rasizmus*“) autor uvádza rasizmus ako relacionálny fenomén, ktorý je „*v prvom rade nerovným sociálnym vzťahom*“ a „*predchádza konštrukcii rasy alebo iného nástroja na odlišenie nerovných skupín ľudí*“ (s. 23). V priradenej poznámke pod čiarou upozorňuje na to, že „*[p]ojem ‚rasa‘ je tu v úvodzovkách, aby bola zdôraznená sociálna konštrukcia ‚rasy‘, ktorá je dôsledkom rasizmu, a preto problematická [...]. Vo zvyšku článku je tento pojem zbavený úvodzoviek, aby tieto zbytočne nezaťažovali text*“ (s. 37).

Vynechanie úvodzoviek pritom vedie k podobnému efektu ako „pokus“ o rodovo vyvážený jazyk poznámkou, že v danej publikácii mužská forma zahŕňa aj ženy. Autor alebo autorka sa tak predovšetkým chráni pred obvinením zo zneviditeľňovania žien. Ak totiž samotný text obsahuje výhradne generické maskulínium, ženy nie sú brané do úvahy pri kognitívnom procese čítania a spracovávaní informácií (pozri napríklad Irmen – Linner 2010). Podobný rozpor vidím aj pri vynechaní úvodzoviek v Profantovom článku. Ak pojem a proces jeho sociálnej konštrukcie ostane neoznačený, v texte ho čítame ako daný. Podľa autora napríklad „*[s]tereotypy zvyrazňujú odlišnosť medzi rasami alebo kultúrami*“ (s. 25). V protiklade s autorovou vlastnou argumentáciou táto formulácia predstavu „rás“ – alebo aj jednoznačne identifikovateľných „kultúr“ – opätovne potvrdzuje.

Ak autor píše nielen o „*rasových alebo kultúrnych kategóriách*“ (s. 25), ale aj o „*rasov[ej] odlišnosť[i]*“ (s. 31), „*rasov[ej] každodennost[i]*“ (s. 26) a „*[r]asov[om] rozdelen[i]*“ (s. 35), prekladá tým anglický pojem „racial“, ktorý vyjadruje, že niečo je prepojené s konceptom „race“. Podobne sa napríklad obvykle v médiách prekladá pojem „*racial riots*“ do nemčiny ako „*Rassenunruhen*“ alebo do slovenčiny ako „rasové nepokoje“. Pojem sa týmto prekladom ale zbavuje svojho špecifického kontextu, ktorý vytvára jeho zmysel. „*Race*“ je pojem, ktorý sa preložiť nedá, pretože v rôznych jazykoch je zakotvený v rôznych tradíciách myslenia a diskurzoch a evokuje významy, ktoré nie sú identické. Pojem „rasové nepokoje“ priam reprodukuje rasistickú logiku, pretože sugeruje, že ide o akoby neutrálny konflikt medzi ľuďmi, ktorí sú členmi alebo členkami rôznych „rás“, kým v skutočnosti ide o nepokoje, ktoré sú výsledkom alebo reakciou na rasizmus.

V angličtine, resp. v Spojených štátoch sa *race* týka „menej [prírodnej] vedy ako sociálnej organizácie, vzťahuje sa viac na pôvod ako na genetický pool, kým s *race* spojené rozdiely sú funkciou v podmienkach politickej a ekonomickej závislosti“ (Kaminsky 1994: 10). Kategórie s pojmom spojené „sa čiastočne odvodzujú od pocitu identity jednotlivce osoby v rámci komunity a následne zase modifikujú vnímanie samotnej komunity“, ktoré je „ovplyvnené účasťou dominantnej kultúry na procese pomenovania“ (tamtiež). Predovšetkým je však spôsob, akým sa na pojem *race* vzťahujú verejné a akademické debaty v USA, zakotvený aj v dejinách boja proti rasizmu v americkej spoločnosti (pozri Verney 2006). Ako vysvetľuje Jakob Tanner (2018), sémantický rozdiel medzi nemeckým „Rasse“ a anglickým pojmom „race“ je výsledkom rôznych významov, ktoré boli týmto termínom historicky pripisované. Zatiaľ čo v Spojených štátoch pojem „race“ umožnil tematizáciu rasizmu, a tým aj zviditeľnenie diskriminačných štruktúr, v Nemecku slúžila „rasa“ naopak na „zahmlenie triednej štruktúry“ pomocou rasistických diskurzov (Tanner 2018: 38).

Podobne sa ani v slovenčine pojem „rasa“ nedá vytrhnúť z historického kontextu antisemitizmu a holokaustu (pozri Nižňanský 2016). Nie všetky evokácie pojmu *race* v angličtine sa však dištancujú od biologických základov rasizovaného myslenia (pozri Plümecke 2013), a aj v teoretických debatách o rasizme je jeho využitie naďalej sporné (pozri Andersson 2017; Song 2018; Barskanmaz 2019). Takisto je v nemčine problematizované preberanie termínu *race*, keďže aj v ňom je obsiahnutý „sklon k naturalizácii“ (Kerner 2007), a nedá sa predpokladať, že pojem je neutrálny analytický nástroj (Plümecke 2013: 51). Debaty okolo terminológie teda nie sú zďaleka vyriešené ani v medzinárodných debatách (Guillaumin 1999; Eley 2009; Weiner 2012). Napriek tomu sa chcem na tomto mieste zasadiť za (predbežné!) používanie anglického termínu *race* v kurzíve, pretože spôsobuje určitú iritáciu, a tým uniká jednoznačnosti. Práve táto iritácia sa mi zdá potrebná v slovenskom alebo českom kontexte, v ktorom teoretické debaty ešte nie sú dostatočne rozvinuté. Upozorňuje na nutnosť naďalej sa zaoberať adekvátnou terminológiou – a zároveň ju prispôsobovať, ako aj spochybňovať.

Kvázi-synonymická referencia na „farbu pleti“, ktorú vo svojom článku využíva aj Tomáš Profant (s. 21, 23, 26, 32–35), naopak zakrýva proces rasizácie subjektov, ktorý neberie ohľad na fyzickú farbu pleti. Z historických príkladov menovaných autorom (s. 23) nevyplýva, že by priradenie k *race* v dnešnej dobe bolo evidentné. Evidenciou ale pojem „farba pleti“ sugeruje. Autor sám sa ju síce snaží porovnaním „farebne podobných Čechov“ a „rovnako bielych Nemcov“ (s. 33). Že sa Nemecko a Česko odlišujú „úroveňou rozvoja“, znamená podľa Profanta, že „[v] globálnom rasistickom systéme je [...] farba pleti až druhoradým prvkom štrukturálneho rasizmu“, ktorý je „založený na rozvojovom diskurze“ (tamtiež). Autor ale paradoxne práve týmto záverom príliš rozširuje a zároveň príliš zužuje prepojenie rasizmu a rozvoja. Predstava, že by sa krajinám ako kvázi-homogénnym jednotkám dala „prideliť“ „farba pleti“, sama o sebe tieto krajiny, resp. ich reprezentácie rasizuje. Okrem toho rasizmus nie je jedinou príčinou nerovných mocenských vzťahov a globálnych hierarchizácií a napriek tomu (alebo práve preto), že je s inými faktormi vždy prepojený, je problematické izolovať ho takýmto spôsobom.

Práve rozporuplnosť samotnej rasizácie umožňuje označiť napríklad Sýrčana s fyzicky „bledou“ pleťou za „muža s tmavou pleťou“ (v nemčine „*dunkelhäutiger Mann*“), ako sa bežne stáva v nemecky hovoriacich médiách. Sýrčan je v spoločenskom diskurze založenom na rasizme vylúčený z kategórie *whiteness* (u autora „bieloba“, s. 35), pretože je vnímaný ako *ne-biely* bez ohľadu na to, akú pigmentáciu má jeho pleť. Analyticky je teda „farba pleti“ ako pomocná kategória, ktorá má často funkciu akejsi jazykovej barley, problematická. Pojem *whiteness* je naopak založený na analýze mocenských vzťahov spojených s rasizmom (pre diskusiu využitia *Critical Whiteness Studies* v Európe pozri napríklad Garner 2006; Griffin – Braidotti 2002; pre kritiku pozri Hartman 2004; McWhorter 2005).

Primeraná terminológia by teda mala zdôrazňovať nielen proces sociálnej konštrukcie odlišnosti – na ktorú upozorňuje aj autor (s. 37) – napríklad využitím anglického pojmu *race* (v kurzíve) aj v textoch písaných v slovenčine alebo češtine. Aj pre pomenovanie spoločenských skupín je nutné zdôrazniť, že sa líšia nie biologicky, ale mocensky. Pojmy *white* alebo *people of color* sú v tomto zmysle využívané na pomenovanie hierarchizovaných pozícií v rasisticky štrukturovaných spoločnostiach, resp. rasizovaných diskurzoch (Frankenberg 2001). V slovenčine by sa podobne dalo hovoriť o *bielych* (opäť v kurzíve) a rasizovaných skupinách. Konkrétnejšie pomenovanie závisí od daného kontextu a v najlepšom prípade – pokiaľ je to možné – je odvodené od seba-označenia spoločenskej skupiny. Prvoradá sa mi ale zdá citlivosť pre nejednoznačnosť a dynamiku spoločenských procesov, ktorá by sa mala odzrkadľovať aj v jazyku a jeho prispôbovaní.

SUBJEKTY V RASISTICKÝCH ŠTRUKTÚRACH

Ak teda chápeme rasizmus ako systém, ktorý prispieva k fungovaniu nerovnej spoločnosti, tak je nemožné nájsť prvok alebo pozíciu, ktorá by *nebola* súčasťou tohto systému. Na to chceli upozorniť Anita Kalpaka a Nora Räthzel, keď v osemdesiatych rokoch vydali knihu pod názvom „*O nemožnosti nebyť rasistická/-ý*“ (Kalpaka – Räthzel – Weber 2017). Autorky tým vyjadrujú, že „*rasistické diferenciacné schémy a činy nie sú problémom individuálnych postojov údajne pomätených jednotlivcov, ale je nutné analyzovať ich funkcionality a význam za daných okolností a vnímať štruktúry a vzťahy, v ktorých sa individua pohybujú, a ktoré nimi hýbu*“ (Kalpaka – Räthzel 2017: 23). To znamená, že „*zapletenie do rasistických pomerov*“ („*rassistische Verstrickung*“, tamtiež) nemôže byť vnímané ako čisto individuálny problém. Podľa Jägera mediálne, politické a každodenné diskurzy o imigrácii – a o Rómoch, bolo by treba doplniť pre slovenský kontext – vedú k „*viac alebo menej silnej rasistickej zapletenosti takmer všetkých subjektov*“ (Jäger 1997: 132). V nemeckej literatúre sa v posledných rokoch preto etabloval pojem (a s ním spojený teoretický prístup) „*kritika rasizmu*“ (*Rassismuskritik*) ako vymedzenie voči „*anti-rasizmu*“, čím autori a autorky chcú upozorniť na fakt, že pozície „*mimo rasizmu*“ neexistujú, a rasizmus v spoločnosti z epistemologického hľadiska nie je možné ohraničiť (Kalpaka – Räthzel 2017: 28; pozri aj Fereidooni – El 2017).

Spoločensky normalizovaný rasizmus teda zahŕňa fenomén, ktorý Stuart Hall nazýva inferenčným rasizmom (*inferential racism*), totiž naturalizované reprezentácie vzťahujúce sa na *race*, v ktorých sú „*zapisané rasistické premisy a propozície ako súčasť nespochybných predpokladov*“, čím umožňujú „*formuláciu rasistických výrokov bez nutnosti uvedomiť si rasistické predikáty, na ktorých sú tieto výroky založené*“ (Hall 2003: 91). Barbara Trepagnier v tejto súvislosti hovorí o tichom rasizme (*silent racism*), ktorým pomenúva „*zdieľané obrazy a predpoklady členov dominantnej skupiny o podriadených skupinách*“ (Trepagnier 2011: 354) a ktoré obsahujú viac než „*len*“ stereotypy Iných. Keďže rasizmus je spoločenská rutina, ktorou je preniknutá každodennosť, sú týmto tichým rasizmom „*infikovaní*“ (tamtiež) *všetci* členovia dominantnej skupiny. Autorka ďalej navrhuje vzdať sa opozičných kategórií „*rasistický*“ a „*nerasistický*“ a namiesto toho hovoriť o kontínuu rasizmu, na ktorého opačných koncoch by boli označenia „*menej rasistický*“ a „*viac rasistický*“ (tamtiež). Podobne Tomáš Profant cituje Rattansihho (2007) kontínum, v ktorom je odlišný „*silný*“ alebo „*biologický*“ rasizmus od „*kultúrnych stereotypov*“ (s. 23).

Podobné typológie sa mi nezdarujú primerané ani na označovanie prvkov rasistických nerovností, ako to robí Profant vzhľadom na indikátor HDP (s. 24), ani na pochopenie „*rasistického zapletenia*“ Profantových respondentov a respondentiek. Okrem toho sugerujú akúsi neutrálnu pozíciu autorov a autoriek, ako by táto nebola spojená s chápaním rasizmu. Vnímanie rasizmu je ale práve naopak úzko prepojené so spoločenskou pozíciou (Powell 2001) – a to sa týka aj vedcov a vedkýň (Helms 1993; Scheurich – Young 1997;

Sullivan – Tuana 2007). V Profantovom článku mi preto na jednej strane chýba reflexia autorovej vlastnej pozície a jej implikácií v rámci jeho výskumu. Na druhej strane sa mi zdá nutné zohľadniť z interseksionálneho hľadiska spoločenskú pozíciu respondentov a respondentiek a v tejto súvislosti vnímať ich proces uvedomovania si vlastného „rasistického zapletenia“.

Preto sa chcem na záver zamerať na význam týchto výpovedí v procese rozvoja identity subjektov v spoločnostiach, ktorých súčasťou je rasizmus.

Model rozvoja identity vyvinutý Janet Helmsovou (*racial identity development*, Helms in Tatum 1997: 93–113) rozlišuje rôzne fázy pochopenia rasizovanej pozície človeka v systéme rasizmu. Helms za úlohu dominantných (teda *bielych*) ľudí v rasistickej spoločnosti považuje vyvinutie pozitívnej *bielej* identity založenej na porozumení sociálnej nerovnosti, a nie na predpokladanej nadradenosti, ktorá je však súčasťou socializačného procesu. Helmsovej model ozrejmuje, že pochopenie nerovných mocenských štruktúr je proces, v rámci ktorého sa vedomie o vlastnom „zapletení“ musí vlastne ešte len vytvoriť (tamtiež). V prvej fáze vnímanie indivídua zodpovedá dominantnej spoločenskej ideológii, *biely* človek verí v meritokraciu a „farbosleposť“ (*colorblindness*, Bonilla-Silva 2014) spoločnosti. Vývoj identity spočíva v postupnom chápaní fungovania rasizmu a mocenských vzťahov, ako aj v spracovaní nesúladu vlastnej socializácie a spoločenskej nerovnosti – s čím sú často spojené silné negatívne emócie. Cieľom transformácie je vytvorenie pozitívnej *bielej* identity prepojenej s anti-rasizmom. *Biely* človek svoje úsilie vtedy už nesústreďuje vo zvýšenej miere na rasizované skupiny, ale naopak rozširuje pole svojho vlastného pôsobenia – poslednú fázu Helms preto nazýva „autonómiou“. V tejto fáze je *biely* človek schopný prijať svoju sociálnu identitu, ako aj pochopiť s ňou spojené výhody, a nie napriek, ale vďaka tomu sa zasadzovať za spravodlivú spoločnosť (Tatum 1997: 114–128).

Typológiu tu uvádzam napriek možným výhradám, že tému Profantovho článku presúva do sociálnej psychológie, že je prevzatá z iného špecifického kontextu a že z interseksionálneho hľadiska je udržateľná len vtedy, ak sa v rámci komplexných mocenských vzťahov izoluje rasizmus. Helmsovej model bol kritizovaný (Rowe et al. 1994) a vyvíjaný ďalej (Wijeyesinghe – Jackson 2012), a v súčasnosti sa debaty o role *bielych* ľudí v anti-rasizme sústreďujú predovšetkým na koncept „allyship“ (pozri napríklad Sue et al. 2019) – spojenectvo ľudí patriacich k privilegovaným spoločenským skupinám s ľuďmi, ktorí sú v rámci mocenských vzťahov vylučovaní. Aj veľmi zjednodušené znázornenie na tomto mieste nám však umožňuje interpretovať vnímanie alebo vyjadrenia rozvojových pracovníkov a pracovníčok ako súčasť procesu vysporiadania sa s vlastnou rolou (a jej pochopenia) v kontexte globálnej nerovnosti, predovšetkým ak ide o prepojenie s rasizmom – a to sa mi zdá konštruktívnejšie ako autorom skôr nediferencované označovanie niečoho za „rasistické“ (s. 24, 34). Okrem toho som presvedčená, že podobné fázy spojené s meniacim sa vnímaním zodpovednosti, resp. „viny“ by sa dali vypracovať pre lokálne diskurzy o rasizme alebo pre spoločenské debaty – alebo dokonca pre vývoj spoločensko-vedného diskurzu.

AKO ĎALEJ?

Inštitucionalizácia rasizmu je „nemá rutina každodennej klasifikácie a kontroly“, ktorá „je činná ‚za chrbtom‘ subjektov, ktorým v rámci neosobných mocenských štruktúr priraduje miesto“ (Cohen 2017: 162). Okrem toho „lokálne ozveny [rasizmu] sú takmer vždy prepojené s extra- a transteritoriálnymi koncepciami a výrazmi, ktoré cirkulujú v širších kruhoch významu a praxe“ (Goldberg 2009a: 1273). Pre post-komunistické krajiny sú preto nutné široké analýzy procesov rasizácie, inštitucionalizovaného rasizmu, ale aj jeho prepojenia s inými historickými a priestorovými líniami. Počas komunizmu bolo štátom oficiálne zakázané zaoberať sa (kriticky) rasizmom, súčasne ho však režimy vpi-sovali do praktík vlastných inštitúcií a diskurzov (Drews-Sylla 2015: 224). Na základe

analýzy procesov „rasizovanej proletarizácie“ Rómov v krajinách strednej a východnej Európy (vrátane Slovenska a Českej republiky) Law tieto krajiny začleňuje do systému „globálnej rasizácie“ (Law 2012; pozri aj Dikötter 2008). Súčasťou rasizovaného Slovenska je ale aj historické popieranie vplyvu holokaustu na spoločnosť (Himka 2008; Shafir 2012), takisto ako iné mýty, na ktorých je založená, resp. aktívne vytváraná slovenská kolektívna identita (Krekovič et al. 2005; Steiger 2017). Podobne ako Hund (2017) v knihe „Ako sa Nemci stali bielymi“ by bolo teda treba vypracovať a analyzovať špecifické významy „bieloby“ na Slovensku a ich dôsledky z historického, sociálneho, politického a kultúrneho hľadiska (pozri aj Bonnett 1998, Essed et al. 2018). Zároveň je nutné zohľadniť prepojenosť rasizácie a rasizmu s neoliberalizmom (Goldberg 2009b), komplexitu transnacionálnych prepojení (napr. Fox – Mogilnicka 2019) a prelinanie postkoloniálneho a post-komunistického priestoru (Velickovic 2012; Lazarus 2012; Štefánescu 2012) alebo posilniť analýzy inštitucionalizovaného anticiganizmu (napríklad Powell – van Baar 2019) a intersekcionalne perspektívy (napríklad Grosfoguel et al. 2015). To všetko nebolo zámerom príspevku Tomáša Profanta. Jeho článok a ním podnietená debata sú však ďalším dôležitým krokom týmto smerom.

Literatúra

- Andersson, Mette (2017): Race: A Contested and Travelling Concept. In: Leulfstrud, Håkon – Sohlberg, Peter (eds.): *Concepts in Action*. Leiden: Brill, s. 284–301.
- Back, Les – Solomos, John (eds.) (2009): *Theories of race and racism: a reader*. Routledge student readers (second edition). London; New York: Routledge.
- Barskanmaz, Cengiz (2019): *Recht und Rassismus Eine rassismusanalytische Würdigung menschenrechtlicher Instrumente*. Berlin: Springer-Verlag GmbH.
- Bonilla-Silva, Eduardo (1997): Rethinking Racism: Toward a Structural Interpretation. *American Sociological Review*, Vol. 62, No. 3, s. 465, <doi:10.2307/2657316>.
- Bonilla-Silva, Eduardo (2014): *Racism without racists: color-blind racism and the persistence of racial inequality in America* (fourth edition). Lanham: Rowman & Littlefield Publishers, Inc.
- Bonnett, Alastair (1998): Who was white? The disappearance of non-European white identities and the formation of European racial whiteness. *Ethnic and Racial Studies*, Vol. 21, No. 6, s. 1029–1055, <doi:10.1080/01419879808565651>.
- Cohen, Philip (2017): Unter die Haut: Antisemitismus, Rassismus und Antirassismus im Vereinigten Königreich. In: Annita Kalpaka – Nora Räthzel – Klaus Weber (ed.): *Rassismus: Die Schwierigkeit, nicht rassistisch zu sein*. Hamburg: Argument Verlag mit Ariadne, s. 157–248.
- Darnell, Simon C. (2007): Playing with Race: *Right to Play* and the Production of Whiteness in ‘Development through Sport’. *Sport in Society*, Vol. 10, No. 4, s. 560–579, <doi:10.1080/17430430701388756>.
- Dikötter, Frank (2008): The racialization of the globe: an interactive interpretation. *Ethnic and Racial Studies*, Vol. 31, No. 8, s. 1478–1496, <doi:10.1080/01419870802208388>.
- Drews-Sylla, Gesine (2015): Rassismus als diskursive Praxis und gesellschaftliches System in der filmischen Darstellung: Marian (1996) und Horem Pádem (2004). In: Drews-Sylla, Gesine – Makarska, Renata (eds.): *Neue alte Rassismen? Differenz und Exklusion in Europa nach 1989*, Kultur und soziale Praxis. Bielefeld: Transcript, s. 221–251.
- Eley, Geoff (2009): The Trouble with ‘Race’. Migrancy, Cultural Difference, and the Remaking of Europe. In: Chin, Rita C.-K. – Fehrenbach, Heide – Eley, Geoff – Grossmann, Anita (eds.): *After the Nazi racial state: difference and democracy in Germany and Europe* (Social history, popular culture, and politics in Germany). Ann Arbor: University of Michigan Press, s. 137–181.
- Essed, Philomena – Farquharson, Karen – Pillay, Kathryn – White, Elisa Joyeds (2018): *Relating worlds of racism: dehumanisation, belonging, and the normativity of European whiteness*. Cham: Springer International Publishing.
- Fereidooni, Karim – El, Meraleds (2017): *Rassismuskritik und Widerstandsformen*. Wiesbaden: Springer Fachmedien Wiesbaden, <doi:10.1007/978-3-658-14721-1>.
- Fox, Jon E. – Mogilnicka, Magda (2019): Pathological integration, or, how East Europeans use racism to become British. *The British Journal of Sociology*, Vol. 70, No. 1, s. 5–23, <doi:10.1111/1468-4446.12337>.
- Frankenberg, Ruth (2001): The Mirage of an Unmarked Whiteness. In: Brander Rasmussen, Birgit – Klinenberg, Eric – Nexica, Irene J. – Wray, Matt (eds.): *The Making and Unmaking of Whiteness*. Durham: Duke University Press, s. 72–96.
- Garner, Steve (2006): The Uses of Whiteness: What Sociologists Working on Europe Can Draw from US Research on Whiteness. *Sociology*, Vol. 40, No. 2, s. 257–275, <doi:10.1177/0038038506062032>.
- Goldberg, David Theo (2009a): Racial comparisons, relational racisms: some thoughts on method. *Ethnic and Racial Studies*, Vol. 32, No. 7, s. 1271–1282, <doi:10.1080/01419870902999233>.

- Goldberg, David Theo (2009b): *The threat of race: reflections on racial neoliberalism*. Malden, MA: Wiley-Blackwell.
- Griffin, Gabriele – Braidotti, Rosi (2002): Whiteness and European situatedness. In: Griffin, Gabriele – Braidotti, Rosi (eds.): *Thinking differently: a reader in European women's studies*. London: Zed Books, s. 221–236.
- Grosfoguel, Ramon – Oso, Laura – Christou, Anastasia (2015): 'Racism', intersectionality and migration studies: framing some theoretical reflections. *Identities*, Vol. 22, No. 6, s. 635–652, <doi:10.1080/1070289X.2014.950974>.
- Guillaumin, Colette (1999): The Changing Face of 'Race'. In: Bulmer, Martin – Solomos, John (eds.): *Racism*, Oxford readers. Oxford; New York: Oxford University Press, s. 355–361.
- Hall, Stuart (1989): Rassismus als ideologischer Diskurs. *Das Argument*, No. 178, s. 913–922.
- Hall, Stuart (2003): The Whites of their Eyes. Racist Ideologies and the Media. In: Dines, Gail – Humez, Jean McMahon (eds.): *Gender, race, and class in media: a text-reader* (2nd ed.). Thousand Oaks: Sage Publications, s. 89–93.
- Hartman, Andrew (2004): The rise and fall of whiteness studies. *Race & Class*, Vol. 46, No. 2, s. 22–38, <doi:10.1177/0306396804047723>.
- Helms, Janet E. (1993): I also Said, 'White Racial Identity Influences White Researchers'. *The Counseling Psychologist*, Vol. 21, No. 2, s. 240–243, <doi:10.1177/0011000093212007>.
- Himka, John-Paul (2008): Obstacles to the Integration of the Holocaust into Post-Communist East European Historical Narratives. *Canadian Slavonic Papers*, Vol. 50, No. 3–4, s. 359–372, <doi:10.1080/00085006.2008.11092588>.
- Hund, Wulf D. (2017): *Wie die Deutschen weiß wurden: kleine (Heimat)Geschichte des Rassismus*. Stuttgart: J.B. Metzler Verlag.
- Irmen, Lisa – Linner, Ute (2010): Reprezentace genericky maskulinních názvů osob. Teoretická integrace do- savadních poznatků. *Gender, rovné příležitosti, výzkum*, Vol. 12, No. 2, s. 3–11.
- Jäger, Siegfried (1997): Zur Konstituierung rassistisch verstrickter Subjekte. In: Mecheril, Paul – Teo, Thomas (eds.): *Psychologie und Rassismus*. Reinbek bei Hamburg: Rowohlt Taschenbuch Verlag, s. 132–152.
- Kalpaka, Annita – Rätzel, Nora – Weber, Klaus (eds.) (2017): *Rassismus: die Schwierigkeit, nicht rassistisch zu sein*. Texte kritische Psychologie (Dritte Auflage). Hamburg: Argument Verlag.
- Kalpaka, Annita – Rätzel, Nora (2017): Die Schwierigkeit, nicht rassistisch zu sein – 30 Jahre später. In: Annita Kalpaka, Nora Rätzel, Klaus Weber (eds.): *Rassismus: die Schwierigkeit, nicht rassistisch zu sein*. Hamburg: Argument Verlag mit Ariadne, s. 7–39.
- Kaminsky, Amy (1994): Gender, Race, Raza. *Feminist Studies*, Vol. 20, No. 1, s. 7–31, <doi:10.2307/3178428>.
- Kerner, Ina (2007): Challenges of Critical Whiteness Studies, <<https://translate.eipcp.net/strands/03/kernerstrands01en.html>>.
- Krekovič, Eduard – Mannová, Elena – Krekovičová, Eva (eds.) (2005): *Mýty naše slovenské*. Bratislava: Academic Electronic Press.
- Law, Ian (2012): *Red racisms: racism in communist and post-communist contexts*, <<http://site.ebrary.com/id/10801600>>.
- Lazarus, Neil (2012): Spectres haunting: Postcommunism and postcolonialism. *Journal of Postcolonial Writing*, Vol. 48, No. 2, s. 117–129, <doi:10.1080/17449855.2012.658243>.
- Loftsdóttir, Kristín (2014): Within a 'white' affective space: racialization in Iceland and development discourses. *Social Identities*, Vol. 20, No. 6, s. 452–470, <doi:10.1080/13504630.2015.1004996>.
- McWhorter, Ladelles (2005): Where do white people come from? A Foucaultian critique of Whiteness Studies. *Philosophy & Social Criticism*, Vol. 31, No. 5–6, s. 533–556, <doi:10.1177/0191453705055488>.
- Nižňanský, Eduard (2016): *Politika antisemitizmu a holokaust na Slovensku v rokoch 1938 – 1945*. Banská Bystrica: Múzeum Slovenského národného povstania.
- Plümecke, Tino (2013): *Rasse in der Ära der Genetik: die Ordnung des Menschen in den Lebenswissenschaften*. VerKörperungen. Bielefeld: Transcript.
- Poslon, Xenia-Daniela – Láštiová, Barbara – Popper, Miroslav – Hrgáčová, Lucia – Belán, Dóra (2020): *Postoje, politický diskurz a kolektívne správanie majority voči Rómom na Slovensku. Výsledky reprezentatívneho výskumu* (Národná správa). Bratislava: Ústav výskumu sociálnej komunikácie SAV, <<http://polrom.eu/wp-content/uploads/2020/02/d2.9-country-report-slovakia-sk.pdf>>.
- Powell, Rebecca (2001): Letter Three: Confronting Racism. *Counterpoints*, Vol. 149, s. 19–37.
- Powell, Ryan – van Baar, Huub (2019): The Invisibilization of Anti-Roma Racisms. In: van Baar, Huub – Ivasiuc, Ana – Kreide, Regina (eds.): *The Securitization of the Roma in Europe*. New York: Palgrave Macmillan, s. 91–113.
- Power, Marcus (2006): Anti-racism, deconstruction and 'overdevelopment'. *Progress in Development Studies*, Vol. 6, No. 1, s. 24–39, <doi:10.1191/1464993406ps125oa>.
- Profant, Tomáš (2020): Rasizmus v rozvoji a v rozvojovej spolupráci. *Mezinárodní vztahy / Czech Journal of International Relations*, Vol. 55, No. 1, s. 1–20, <doi:10.32422/mv.1611>.
- Rattansi, Ali (2007): *Racism: a very short introduction*. Very short introductions. Oxford; New York: Oxford University Press.

- Rideout, Lisa (2011): Representations of the Third World in NGO advertising: Practicalities, colonial discourse and western understandings of development. *Journal of African Media Studies*, Vol. 3, No. 1, s. 25–41, <doi:10.1386/jams.3.1.25_1>.
- Rowe, Wayne – Bennett, Sandra K. – Atkinson, Donald R. (1994): White Racial Identity Models: A Critique and Alternative Proposal. *The Counseling Psychologist*, Vol. 22, No. 1, s. 129–146, <doi:10.1177/0011000094221009>.
- Scheurich, James Joseph – Young, Michelle D. (1997): Coloring Epistemologies: Are Our Research Epistemologies Racially Biased? *Educational Researcher*, Vol. 26, No. 4, s. 4–16, <doi:10.3102/0013189X026004004>.
- Shafir, Michael (2012): Denying the Shoah in Post-Communist Eastern Europe. In: Wistrich, Robert S. (ed.): *Holocaust Denial*. Berlin, Boston: DE GRUYTER, <doi:10.1515/9783110288216.27>.
- Song, Miri (2018): Why we still need to talk about race. *Ethnic and Racial Studies*, Vol. 41, No. 6, s. 1131–1145, <doi:10.1080/01419870.2018.1410200>.
- Ștefănescu, Bogdan (2012): *Postcommunism, postcolonialism: siblings of subalternity*. București: Editura Universității din București.
- Steiger, Petra (2017): Slovakia as a Good Idea. The Politics of Nation Branding and the Making of Competitive Identities. In: Götz, Irene – Roth, Klaus – Spiritova, Marketa (eds.): *Neuer Nationalismus im östlichen Europa: kulturwissenschaftliche Perspektiven, Ethnografische Perspektiven auf das östliche Europa*. Bielefeld: Transcript, s. 205–225.
- Sue, Derald Wing – Alsaidi, Sarah – Awad, Michael N. – Glaeser, Elizabeth – Calle, Cassandra Z. – Mendez, Narolyn (2019): Disarming racial microaggressions: Microintervention strategies for targets, White allies, and bystanders. *American Psychologist*, Vol. 74, No. 1, s. 128–142, <doi:10.1037/amp0000296>.
- Sullivan, Shannon – Tuana, Nancy (eds.) (2007): *Race and epistemologies of ignorance*. SUNY series, philosophy and race. Albany: State University of New York Press.
- Tanner, Jakob (2018): Race und ‘Rasse’. Politische Bedeutungen und historische Kontexte (Gespräch mit Christian Geulen). In: Foroutan, Naika – Geulen, Christian – Illmer, Susanne – Vogel, Klaus – Wernsing, Susanne (eds.): *Das Phantom ‘Rasse’. Zur Geschichte und Wirkungsmacht von Rassismus*. Wien: Böhlau, s. 35–44.
- Tatum, Beverly Daniel (1997): *‘Why are all the Black kids sitting together in the cafeteria?’ and other conversations about race* (1st ed.). New York: BasicBooks.
- Trepagnier, Barbara (2011): Silent Racism. In: Coates, Rodney D. (ed.): *Covert racism: theories, institutions, and experiences*. Studies in critical social sciences. Leiden; Boston: Brill, s. 353–364.
- Velickovic, Vedrana (2012): Belated alliances? Tracing the intersections between postcolonialism and post-communism. *Journal of Postcolonial Writing*, Vol. 48, No. 2, s. 164–175, <doi:10.1080/17449855.2012.658247>.
- Verney, Kevern (2006): *The debate on black civil rights in America*. Issues in historiography. Manchester; New York: Manchester University.
- Weiner, Melissa F. (2012): Towards a Critical Global Race Theory: Critical Global Race Theory. *Sociology Compass*, Vol. 6, No. 4, s. 332–350, <doi:10.1111/j.1751-9020.2012.00457.x>.
- Wijeyesinghe, Charmaine – Jackson, Bailey W. (eds.) (2012): *New perspectives on racial identity development: integrating emerging frameworks* (2nd ed.). New York: New York University Press.

AUTHOR BIOGRAPHY

Dr. Miša Krenčeyová studied Development Studies and obtained her PhD in African Studies at the University of Vienna. In 2019 and 2020, she was a visiting professor at the Department of Development Studies at the University of Vienna. In her research and teaching, she focuses on power analysis, empowerment, and intersectionality, the politics of diversity and gender, racism and whiteness, critical development studies, cultural studies, and critical pedagogy.